

ANALÝZA PROCESU POZNANIA

V. F. KUZMIN, Objektívne a subjektívne [Analýza procesu poznania]. Izd. Nauka, Moskva 1976, 215 s.

V posledných rokoch oživa medzi filozofmi, metodológmi i špeciálnovednými pracovníkmi záujem o riešenie problémov logiky vedeckej práce, o otázky týkajúce sa foriem a metód vedeckého výskumu. Týmto problémom venoval svoju knihu aj V. F. Kuzmin. Vysvetľuje v nej metodologický význam pojmov „objektívneho“ a „subjektívneho“ nielen pre samotnú filozofiu, ale aj pre jednotlivé špeciálnovedné disciplíny. Na historickom materiáli analyzuje miesto kategórií subjektívneho a objektívneho v systéme ostatných filozofických kategórií. Na tomto podklade skúma, pravda, skôr len v náčrte ako v podrobných analýzach súbory zmien, ktoré zaznamenalo na rôznych stupňoch svojho vývinu vedecké poznanie a filozoficko-teoretické myslenie v chápaní vzťahu kategórií objektívneho a subjektívneho. Autor citlivo zaznamenáva a fundovane konfrontuje špecifické modifikácie vzťahu subjektívneho a objektívneho, ako tieto vystupujú na rôznych stupňoch ľudského poznania v rôznych formách ich vzájomného pôsobenia, ako nadobúdajú rôzne formy vzájomnej jednoty. Prv však, ako by V. F. Kuzmin pristúpil ku konkretizácii kategórií objektívneho a subjektívneho, podobne ako aj odvodených kategórií objektu a subjektu, ktoré v nemenšej miere charakterizujú proces poznania vcelku, zdôrazňuje nevyhnutnú podmienku riešenia nastoleného problému, a tou je vedecká odpoveď na základnú filozofickú otázku. Vychádzajúc z genetickej spätosti

oboch kategórií, dokazuje autor nesprávnosť stavania subjektu a objektu do absolútneho protikladu, nakoľko takýto prístup by nedával možnosť vedeckého vysvetľovania poznávanosti sveta a tak isto zákonitostí rozvoja ľudského poznania. V celej monografii autor postupne rozoberá jednotlivé aspekty základnej idey o tom, že pojmy subjektu a objektu majú svoj význam len vzhľadom ku gnozeológii a k základu jej vzniku a vývinu, t. j. vzhľadom k praktickej činnosti človeka.

Pri určovaní pojmu subjekt vychádza autor z dôležitého postulátu marxisticko-leninskej filozofie, že poznávací subjekt sa rodí v praktickej činnosti ľudstva, že poznanie sveta je umožnené (a aj v historickom procese ustavične zdôvodňované) praktickým (materiálnym, ako aj ideálnym) pôsobením naň a jeho pretváraním. Práve preto sa autor veľmi kriticky stavia k tým filozofom, ktorí sa pokúšajú vymedziť podstatu subjektu pomocou kategórie vedomia. Aj keď Kuzmin skúma vzťah subjektívneho-objektívneho v poznaní prevažne na materiáloch historických vied, je riešenie problémov, ktoré nastolil vo svojej monografii, dôležité z metodologického hľadiska pre všetky vedné disciplíny.

V. F. Kuzmin rozdelil svoju knihu na päť relatívne samostatných kapitol. V úvodnej kapitole vymedzuje pojem subjektívneho a objektívneho všeobecne a v ostatných postupne analyzuje základné vlastnosti vzťahu objektívneho a subjektívneho na jed-

notlivých stupňoch poznania a taktiež v procese historického vývoja vedy.

V polemike s názormi niektorých sovietskych filozofov vymedzuje Kuzmin tieto podstatné určenia pojmov objektívneho a subjektívneho. Objektívne chápe ako 1. všetko to, čo existuje mimo nás, teda aj nezávisle od subjektívneho a vo vzťahu k nemu sa stáva determinujúcim, 2. určité stránky ľudského vedomia, ktoré sú nezávislé od ľudí. V tomto prípade, zdôrazňuje Kuzmin, existuje objektívne vo forme subjektívneho a nie je prvotné. Subjektívne chápe potom autor ako 1. to, čo prináleží vnútornému svetu subjektu, čo je bezprostredne dané len subjektu, 2. určité aspekty vnútorného sveta, ktoré vyjadrujú zvláštnosti, povahu subjektu a v tomto zmysle sú vlastné len jemu, 3. aktivitu subjektu, ktorá podmieňuje transformáciu subjektívneho na objektívne. Pri takomto vymedzení pojmov objektívneho (ako existujúceho mimo vedomia a nezávisle na vedomí — pričom tieto dva momenty treba rozlišovať) a subjektívneho (ako závislého od človeka, na určovaného v poslednej inštancii objektom, existujúcim v objektívnom základe) zdôraznil autor ideu o dialektickej jednote, o vzájomnej spätosti a len relatívnej protikladnosti objektívneho a subjektívneho.

Do aktuálnej diskusie v súčasnej filozofii o určení obsahu a rozsahu pojmov subjekt, objekt (oba pojmy sú v recenzovanej knihe analyzované ako odvodené od pojmov subjektívneho a objektívneho) prispieva Kuzmin rozvíjaním stanoviska, ktoré vyplýva z dôsledného obhajovania a tvorivého rozpracovávania tézy dialektického materializmu o tom, že človek sa stáva subjektom poznania len prostredníctvom cieľavedomej praktickej činnosti, prostredníctvom cieľavedomého pôsobenia na objektívny svet. Na základe

takéhoto stanoviska odmieta potom rozšírené chápanie pojmov subjektu, subjektívneho aj na oblasť živočíchov (ako to robia niektorí filozofi a psychológovia), i keď v prípade najvyššie vyvinutých živočíchov sám hovorí o tvorbe predpokladov vzniku subjektívnosti, o existencii niektorých parciálnych prvkov subjektívnosti v pravom zmysle tohto slova.

Skúmajúc dialektiku vzťahu objektívneho a subjektívneho, analyzuje Kuzmin pojem aktivity subjektu, ktorá vlastne sprostredkuje dotyky, prieniky, vzájomné pôsobenia subjektu a objektu a ktorá sa na jednotlivých etapách rozvoja poznávacieho procesu prejavuje v rozličných formách. Subjektívnosť je práve prostredníctvom aktivity subjektu spätá s objektívnosťou, dokonca aj do nej prechádza, mení sa na ňu, a teda nie sú odôvodnené odmietavé postoje k nej ako k takému prvku poznávacieho procesu, ktorého rast zamedzuje, zmenšuje stupeň dosahovania objektívnej pravdy. Kuzmin striktné vyjadruje svoj nesúhlas s podobnými názormi, reprezentovanými viacerými príslušníkmi súčasnej buržoáznej filozofie.

Rozoberajúc vzťah objektívneho a subjektívneho na úrovni zmyslového poznania, zdôrazňuje autor dôležitú skutočnosť, že totiž subjekt neodráža bezprostredne v každom, aj v tom najelementárnejšom poznávacom procese výlučne len svoje aktuálne vzájomné pôsobenie s objektom, ale že tento proces sa vždy realizuje v rámci už predtým vedomím odrážaného objektívneho obsahu aj predchádzajúcich vzájomných pôsobení. Na poznávacom procese, na každom akte odrážania participuje teda aj minulé skúsenosť, participujú tu výsledky predchádzajúcich činností subjektu, jeho vzájomného pôsobenia s objektom. Procesuálnosť a dynamický charakter poznávacieho procesu i každého odrážacieho

aktu podmieňuje podľa Kuzmina aj sama štruktúra ľudského poznávacieho aparátu, ktorá nie je schopná naraz a v celej hĺbke reprodukovať v ideálnej forme objekt so všetkou jeho zložitou. Túto procesualnosť, zložitý pohyb subjektu k objektu charakterizuje Kuzmin niekoľkými základnými zákonitostami. Tieto vyjadrujú skutočnosť, že 1. Pohyb subjektu k objektu neodráža vo všeobecnosti vývinové štádiá samotného objektu a je mu preto vlastná určitá relatívna samostatnosť vzhľadom k zákonitostiam objektívneho pohybu predmetu. Táto potom spôsobuje do istej miery stupeň závislosti obrazu o objekte od subjektu. 2. Subjektívna stránka vyjadruje už vo svojich najjednoduchších formách psychická spätosť s biologickou povahou človeka a neskôr, na vyvinutejších formách sa určuje aj sociálnou povahou človeka (najmä špecifickými ľudskými a reálnymi možnosťami ich uspokojovania, závislými viac či menej sprostredkované od úrovne materiálnej výroby).

Pri hľadaní špecifika vzťahu subjektívneho-objektívneho na zmyslovej úrovni poznania vychádza autor z kritiky neopozitivistických názorov na zmyslové ako na bezprostredne dané, na jeho odtrhnutosť od logického ako — podľa mienky neopozitivistov — subjektívnej konštrukcie, nezávislej na objekte. Zmyslová skúsenosť nie je ničím absolútne nepodmieneným, ale aj v nej človek vždy odráža také vlastnosti, vzťahy predmetov, ktoré majú pre neho biologický a sociálny význam. Subjektívnosť foriem zmyslového odrazu je podľa Kuzmina podmienená tým, že už aj v tejto rovine sa realizuje diferenciácia vonkajších stimulátorov a tiež elementárne zovšeobecňovanie, bez ktorého by zmyslové poznanie nebolo ani možné. Spôsobuje ju ďalej (okrem predtým nahromadenej skúsenosti) závislosť pocítovania od

niektorých zvláštností zmyslových orgánov človeka, od jeho individuálnej fyzicko-psychickej organizácie a od celkového stavu organizmu. Tieto subjektívne stránky odrážacieho procesu, ktoré vyjadrujú na jednej strane istý limit, ohraničenosť vo výbere odrážaných vlastností zmyslovými orgánmi, sú na druhej strane podmienkou pre najadekvátnejší odraz vlastností, ktoré majú pre človeka maximálny biologický a sociálny význam.

Prechodom k vyšším, zložitejším stupňom poznania rastie aktivita subjektu, ktorý do poznávacieho procesu včleňuje mnohotvárne abstraktné metódy, postupy a vypracúva modely, abstraktné objekty, aby sa pomocou nich ešte v plnšej miere zmocňoval predmetov objektívnej reality. V názoroch na úlohu subjektívnej aktivity poznávacieho subjektu na vyvinutejších stupňoch poznania sa autor monografie radikálne rozchádza s neopozitivistami a s ich prístupom k riešeniu daného problému. V polemike s neopozitivistami dokazuje, že jedine rast aktivity subjektu môže sprostredkovať adekvátnejší odraz vnútorných zákonitostí vývinu skúmaného objektu a že teda v myslení sa dosahuje (práve vďaka rastu aktivity poznávacieho subjektu) nie menší stupeň objektívnosti (ako to tvrdia predstavitelia napríklad aj neopozitivistického smeru), ale naopak, v myslení, v procese logického odrazu dosahuje poznávací subjekt oveľa vyšší stupeň objektívnosti, ako to bolo pri odraze v zmyslovej rovine. I tu však Kuzmin zdôrazňuje procesualný, historický sa vyvíjajúci charakter odrážacieho procesu, pretože, ako veľmi správne upozorňuje, subjektívnu dialektiku nemožno chápať ako úplné a jednorázové zjednotenie, stotožnenie s objektívnou dialektikou. Obsah kategórií a zákonov subjektívnej dialektiky sa len postupne a v určitej miere približuje k objektívnej dialektike.

Nazdávame sa, že v miestach, kde autor popiera existenciu analógov subjektívnej dialektiky v objektívnej dialektike, by sa dalo s jeho názormi polemizovať. (Nezodpovedá logickému postupu od abstraktného ku konkrétnemu viac či menej priamy predobraz v objektívnej realite, vo vývinovom procese jednotlivých predmetov, s ich pohybom od menej zložitých štruktúr, od pomerne nerozvinutých vzťahov a vzájomných pôsobení s ostatnými predmetmi ku štruktúram členitejším, zložitejším, k bohatším pripojeniam k ostatným častiam objektívneho sveta? Zrejme by tu bolo potrebné upresniť zmysel pojmu analógu, ako ho autor v práci používa). Nesúhlasí by sa dalo akiste aj s výberom príkladov, pre ktoré sa autor rozhodol (máme na mysli najmä príklad analytickej a syntetickej činnosti a jeho predobrazu v objektívnej realite).

Pri hodnotení vzťahu subjektívneho a objektívneho v logickom myslení a pri hľadaní jeho špecifika na tejto úrovni vychádza autor z konštatovania, že myslenie je vždy svojím obsahom objektívne, pretože odráža hlbšie a úplnejšie javy a procesy objektívneho sveta napr. v porovnaní so zmyslovým poznaním. Súčasne sa však na tomto stupni zvyšuje aj stupeň subjektívnosti, nie v zmysle odvádzania poznania od objektívnosti, ale v zmysle rastu miery, v akej sa na procese poznania podieľa subjekt svojou aktivitou, svojou tvorivosťou. Ako správne upozorňuje Kuzmin, práve rastom miery subjektivity (ktorá sa prejavuje napríklad aj tvorbou abstrakcií a práce s nimi) sa zvyšuje na jednej strane tvorivá povaha myslenia, no na druhej strane môžu tu vznikať pri preceňovaní, absolutizovaní len tejto jednej zložky procesu poznania predpoklady pre vzdiaľovanie sa od objektívneho sveta, od správneho poznania jeho základných zákonitostí.

V kapitole skúmajúcej osobitosti vzťahu subjektívneho a objektívneho vo vedeckom bádani vyčleňuje autor kvôli lepšej prehľadnosti a kvôli hlbšiemu pochopeniu podstaty problému v procese vedeckého bádania niektoré zvláštne, relatívne samostatné etapy. Za najdôležitejšie z nich pokladá: výber predmetu bádania, zbieranie empirického materiálu a tvorenie a triedenie vedeckých faktov a napokon prechod k teoretickému zovšeobecňovaniu empirického materiálu a tvorbu samých teoretických systémov. Pri vymedzovaní charakteristických čŕt predmetu bádania polemizuje Kuzmin s názormi niektorých iných sovietskych filozofov a dôvodí, že v záujme objektívneho skúmania predmetu je potrebné rozlišovať od seba abstraktné objekty vedy, objekty poznania a praxe a napokon sám predmet bádania. V súvislosti s problémom výberu predmetu bádania koncentruje autor opätovne pozornosť na vzťah subjektívneho a objektívneho tak, ako sa konkrétne realizuje v tejto počiatočnej fáze vedeckého výskumu. Základné kritériá, ktoré vedec aplikuje pri výbere predmetu svojho budúceho bádania, sú podľa Kuzmina jednak logickej, jednak mimologickej povahy a v oboch sa prepleťá aj prvok subjektívnosti (spoločenská prax, proces výroby, ktorý potrebuje rozširovať okruh poznania, rozvoj vedy s jej vnútornou logikou, duchovné potreby spoločnosti všeobecne), aj prvok subjektívnosti (všetky tieto materiálne aj duchovné potreby sa môžu realizovať len cez jedinečný subjekt vedca).

V polemike s G. M. Dobrovom rozvíja Kuzmin zaujímavé myšlienky o povahe stimulujúcich faktorov, ako aj kritérií výberu predmetu vedeckého skúmania a formuluje najvšeobecnejšie požiadavky, ktoré by podľa neho mali takéto kritériá spĺňať. Tieto požiadavky všestrannosti, konkrétnosti,

hĺbkly skúmania, rešpektovanie spätosti skúmaného predmetu s inými časťami objektívnej reality a napokon dynamický, historický prístup k predmetu (so zreteľom na jeho samopohyb) zahŕňa Kuzmin pod takzvaný princíp objektívnosti. Princíp objektívnosti v autorovom chápaní nepredstavuje len sumu akýchsi abstraktných metodologických inštrukcií, ale vystupuje ako princíp logicky naväzujúci a geneticky súvisiaci s cieľavedomým praktickým pôsobením subjektu na objekt. Formuláciou takto chápaného postulátu objektívnosti vo vedeckom bádaní V. F. Kuzmin maximálne zdôrazňuje spätosť a v istom zmysle aj relatívnu jednotu subjektu praxe a subjektu poznania.

O určenie povahy vzťahu subjektívneho a objektívneho a vôbec o určenie podstaty vedeckého faktu sa usiluje autor v ďalšej časti práce. Problém vedeckého faktu skúma pritom z dvoch možných zorných uhlov, na jednej strane robí tak z gnozeologických pozícií, na druhej strane z pozícií logiky vedeckého skúmania. Oba tieto prístupy majú svoje opodstatnenie, pretože ak gnozeológia analyzuje povahu faktu vzhľadom na stupeň, v akom tento odráža objektívnu realitu, potom logika vedeckého skúmania hľadá miesto faktu v systéme vedeckého poznania a jeho význam pri rozpracovávaní vedeckých teórií. Ako ukazuje Kuzmin na podrobnom rozbere oboch spomínaných aspektov, vzťah subjektívneho a objektívneho vo vedeckom fakte sa realizuje v odlišnej, pre seba špecifickej forme. Po určení podstatných vlastností vedeckého faktu vo všeobecnej rovine ilustruje autor špecifické zvláštnosti tzv. „sociálnych“ faktov a

upozorňuje na ťažkosti a úskalía v práci s nimi (najmä v práci s historickými faktami, s historickými prameňmi a dokumentami).

Na základe rozboru niektorých hlavných prostriedkov teoretického a empirického poznania konfrontuje Kuzmin modifikácie foriem prejavu vzťahu subjektívneho a objektívneho v týchto dvoch spomínaných rovinách poznania a odhaľuje zložitost' systému vzájomného pôsobenia, prelínania sa kategórií objektívneho a subjektívneho vo všetkých, no najmä vo vyšších formách ľudského poznania.

V záverečnej časti monografie autor ešte raz rekonštruje vo všeobecných črtách historický vývin vzťahu subjektívneho a objektívneho v ľudskom poznaní a načrtáva hlavné znaky tzv. nového typu subjektivity, ktorý sa uplatňuje nielen v súčasnej vede, ale aj vo všetkých oblastiach spoločenského života v epoche intenzívneho vedeckotechnického pokroku.

Na záver ťvah o analýze vzťahu subjektívneho a objektívneho v ľudskom poznaní, ako sa o ňu pokúsil v recenzovanej knihe V. F. Kuzmin, možno konštatovať, že marxistická filozofická a metodologická literatúra zaznamenala ďalší hodnotný prírastok.

Kuzminova kniha nielenže pomáha do istej miery objasňovať už predtým sformulované problémy kategórií objektu a subjektu, ale súčasne aj nastoľuje nové problematické otázky v tejto oblasti, a tým predstavuje nové stimuly pre ďalšiu výskumnú prácu o filozoficko-metodologických aspektoch vedeckého poznania.

E. Farkašová